

ՎԱՀԱՆ ԹՈԹՈՎԵՆՑԻ ՆՈՐԱՀԱՅՏ ԻՆՔՆԱԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ (ծննդյան 125-ամյակի առթիվ)

Հայ անվանի գրող և հրապարակախոս Վահան Թոթովենցը ծնվել է Արևմտյան Հայաստանի Խարբերդի նահանգի Մեզիրե քաղաքում: Նրա ծնողներն ակնեցի էին, XVIII դ. վերջերին գաղթել և հաստատվել էին Մեզիրեում: Հայրը՝ Հովհաննեսը, պետական պաշտոնյա էր (գանձապահ), մայրը՝ տնային տնտեսուհի:

Վ. Թոթովենցի ծննդյան տարեթվի վերաբերյալ հայագիտական գրականության մեջ գոյություն չունի միանման մոտեցում: Գրողի կյանքն ու գրական ստեղծագործությունները ուսումնասիրած գրականագետների աշխատություններում հիմնականում երեք թվական է շրջանառվում՝ 1889, 1893 և 1894: 1889 թ. վկայակոչողներն առավելապես հիմնվում են նրա երկերի՝ 1957 թ. հրատարակության համար բանաստեղծ Վաղարշակ Նորենցի գրած առաջաբանի վրա: «Թոթովենցի ծննդյան թվականի մասին տեղեկությունները տարբեր են, ըստ մի տեղեկության՝ ծնված է 1894-ին, մեր կարծիքով, ճիշտը 1889-ն է», – գրում է նա¹: Այս տարեթիվն է նշվում նաև գրողի երկերի այլ հրատարակությունների առաջաբաններում, նաև «Վիկիպեդիա» առցանց հանրագիտարանում, որտեղ նույնիսկ ծննդյան ամսաթիվ է նշված՝ սեպտեմբերի 1-ը²:

Թոթովենցին նվիրված մենագրությունում գրականագետ Սարիբեկ Մանուկյանը, հիմնվելով գրողի՝ պահպանված և իրեն հայտնի փաստաթղթերի վրա (զինվորական գրքույկ, լիտֆոնդի անդամության տոմս և

¹ **Թոթովենց Վ.**, Երկեր, առաջաբանը՝ Վ. Նորենցի, Ե., 1957, էջ 3:

² **Թոթովենց Վ.**, Երկեր երեք գրքով, առաջաբանը՝ Ա. Գևորգյանի, հ. 1, Ե., 1988, էջ 4, **նույնի՝** [Ստեղծագործությունների ժողովածու], կազմեց և խմբագրեց Ն. Վիրաբյանը, Ե., 2013, https://hy.wikipedia.org/wiki/%D5%8E%D5%A1%D5%B0%D5%A1%D5%B6_%D4%B9%D5%B8%D5%A9%D5%B8%D5%BE%D5%A5%D5%B6%D6%81#cite_note-texanunneri_bararan-1 (այցելությունը՝ 12.06.2018 թ.):

այլն), միանգամայն տեղին՝ նրա ծննդյան տարեթիվ է ընդունում 1893 թ.³: «Սովետահայ գրականության պատմություն» բազմահատորյակում Վահան Թոթովենցի մասին գրած ակնարկում ևս նա գրողի ծննդյան տարեթիվ է նշում 1893 թ.⁴: Թոթովենցի ծննդյան նույն տարեթիվն է նշված նաև Գառնիկ Ստեփանյանի «Կենսագրական բառարան»-ում⁵:

Ցավոք, Թոթովենցի գրական ժառանգությունը հետազոտած մյուս գրականագետները հավատ չեն ընծայել Ս. Մանուկյանի բերած փաստարկներին: Կարծում ենք՝ այս հարցում վճռորոշ նշանակություն է ունեցել Ե. Չարենցի անվան գրականության և արվեստի թանգարան (ԳԱԹ)՝ Վ. Թոթովենցի ֆոնդում պահվող հայերեն և ռուսերեն ինքնակենսագրությունը (ի դեպ, այն ծանոթ է եղել նաև Ս. Մանուկյանին): Դրանք մեքենագիր պատճեններ են՝ գրված 1936 թ.⁶: Ի դեպ, նույն փաստաթղթի մեկ այլ օրինակը (ռուսերեն մեքենագիր պատճեն) պահվում է Վ. Թոթովենցի՝ բռնադատվածի գործում⁷: Գրողի ինքնակենսագրության վերը նշված օրինակները մի դեպքում նրա արդարացման գործընթացի առթիվ 1955 թ. Հայկական ԽՍՀ դատախազություն է ուղարկել կինը՝ Լուսիկ Թոթովենցը (Հովսեփյան-Աբեղյան), որոնք ներկայումս պահվում են Հայաստանի ազգային արխիվում, իսկ մյուս օրինակները գրողի այլ փաստաթղթերի հետ հետազայում պահպանության է հանձնել ԳԱԹ-ին: Սույն ինքնակենսագրության օրինակներում գրողի ծննդյան տարեթիվ է նշված 1894 թ. «Ծնվել եմ 42 տարի առաջ, 1894 թվականին, Տաճկաստանում, Խարբերդի վիլայեթի Մազրա քաղաքում»: Ի տարբերություն ԳԱԹ-ում պահվող օրինակների՝ ՀԱԱ-ում պահվողի դեպքում այս նախադասությունում «1894 թ.»-ն և «Տաճկաստան/Турция»-ն ձեռագրով են ավելացված:

Հիմնվելով ԳԱԹ-ում պահվող վերը հիշատակված ինքնակենսագրության վրա՝ գրականագետներ Սևակ Արզումանյանը, Սուրեն Աղաբաբյանը և Նորայր Ադալյանն իրենց աշխատություններում Թոթովենցի ծննդյան

³ Մանուկյան Ս.Ա., Վահան Թոթովենց, Ե., 1959, էջ 7:

⁴ Սովետահայ գրականության պատմություն, հ. Առաջին (1917-1941), Ե., 1961, էջ 708:

⁵ Ստեփանյան Գ.Խ., Կենսագրական բառարան, հ. Ա, Ե., 1973, էջ 365:

⁶ ԳԱԹ, Վահան Թոթովենցի ֆոնդ, գ. 370, թ. 1-3, 4-6:

⁷ ՀԱԱ, ֆ. 1191, ց. 3, գ. 1086, թ. 229-231:

տարեթիվ են ընդունում 1894 թ.⁸: Նշենք, որ «Հայկական սովետական հանրագիտարանում» Թոթովենցի մասին շարադրած հոդվածում Ս. Արզումանյանը նրա ծննդյան օր է նշում 1894 թ. հուլիսի 18-ը, ինչը հետագայում տեղ է գտել նաև «Հայկական համառոտ հանրագիտարանում», «Ով ով է. հայեր» հանրագիտարանում և այլ հրատարակություններում⁹: Ընդգծենք, որ այս տեսակետից լրացուցիչ հիմնավորում է եղել այն, որ իր հուշերում գրողի դասընկեր Վ. Երեցյանը վկայում է, որ նա ծնվել է 1894 թ.¹⁰:

Բոլորովին վերջերս Հայաստանի ազգային արխիվում մեր հայտնաբերած՝ Վ. Թոթովենցի մեկ այլ՝ ինքնագիր հայերեն կենսագրականում (շարադրված 1926 թ. մարտի 20-ին) գրողն իր ծննդյան տարեթիվ է նշել 1893 թ.¹¹: Նույն տարեթիվն է առկա նաև 1925 թ. հուլիսի 3-ին իբրև պետական համալսարանի գիտական քարտուղարի և անգլերեն լեզվի դասախոսի՝ նրա լրացրած «պատասխանատու աշխատողի» անձնական հարցաթերթիկում¹²: Վ. Թոթովենցի՝ բռնադատվածի գործում պահվող բազմաթիվ փաստաթղթերում (կալանավորվածի անկետա, հարցաքննության արձանագրություն, կնոջ դիմում և այլն) նրա ծննդյան տարեթիվ է նշված 1893 թ.¹³: Նույն տարեթիվն է առկա նաև Լուսիկ Թոթովենցի՝ բռնադատվածի գործում¹⁴:

Այսպիսով, վերը բերված փաստերը, կարծում ենք, թույլ են տալիս վստահաբար պնդելու, որ Վահան Թոթովենցը ծնվել է 1893 թ.: Տրամաբանական է մտածել, որ նա լույս աշխարհ է եկել 1893 թ. երկրորդ կեսին: Սրանով է բացատրվում նաև այն իրողությունը, որ 1936 թ. առաջին կեսին (մինչև հուլիսի 20-ին կալանավորվելը) գրած ինքնակենսագրությունում

⁸ Արզումանյան Ս.Հ., Վահան Թոթովենց, Ե., 1961, էջ 9, Աղաբաբյան Ս.Բ., Հայ սովետական գրականության պատմություն, հ. 1, Ե., 1986, էջ 142, Աղայան Ն.Մ., Վահան Թոթովենց (կենսագրություն), Ե., 1992, էջ 3, նույնի՝ Թոթովենց, Ե., 1994, էջ 8:

⁹ Հայկական սովետական հանրագիտարան, հ. 4, Ե., 1978, էջ 195-196, Հայկական համառոտ հանրագիտարան, հ. 2, Ե., 1995, էջ 300-301, Ով ով է. հայեր (կենսագրական հանրագիտարան), հ. 1, Ե., 2005, էջ 434-435, Գասպարյան Դ.Վ., Քալանթարյան Ժ.Ա., Հայ գրականություն, Նորագույն շրջան, դասագիրք հանրակրթական ավագ դպրոցի ավարտական դասարանի համար, Ե., 1993, էջ 162, Կենսագրական հանրագիտարան, Ե., 2009, էջ 250 և այլն:

¹⁰ Նոր Կյանք, Բովսարեստ, 27.IX.1957, N 39:

¹¹ ՀԱԱ, ֆ. 122, ց. 5, գ. 13, թ. 2:

¹² Նույն տեղում, թ. 1:

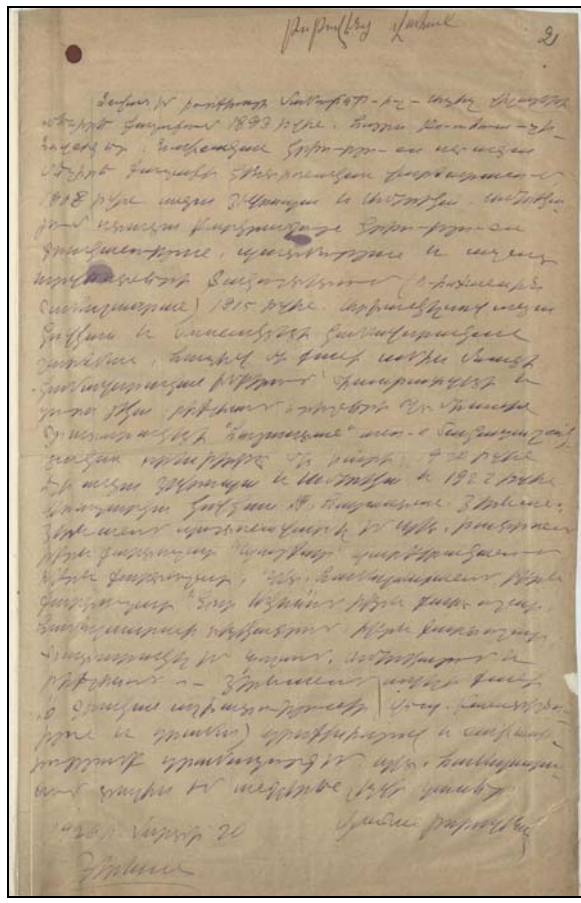
¹³ Նույն տեղում, ֆ. 1191, ց. 3, գ. 1086, թ. 11 և շրջ. 13, 164, 241, գ. 1088, թ. 22, 24-25:

¹⁴ Նույն տեղում, ց. 1, գ. 818, թ. 1:

Թոթովենցն իրեն 42 տարեկան է համարել. այն է՝ նրա 43-ամյակը դեռևս չէր լրացել:

Փաստորեն, 2018 թվականը անվանի գրողի համար հոբելյանական է՝ լրանում է նրա 125-ամյակը: Այդ առթիվ ստորև հրապարակում ենք նրա նորահայտ ինքնակենսագրությունը: Այն պահվում է Հայաստանի ազգային արխիվի «ՀԽՍՀ լուսավորության նախարարություն և ենթակա կազմակերպություններ» ֆոնդում (Ֆ. 122, ց. 5, գ. 13, թ. 2): Փաստաթղթի հրատարակման նպատակով կատարել ենք ուղղագրական և կետադրական մասնակի միջամտություն:

ՍՈՒՔԻԱՅԱՆ Հ.Կ.

Վ. Թոթովենցի ինքնակենսագրության լուսապատճենը

[ՎԱՀԱՆ ԹՈԹՈՎԵՆՑԻ ԻՆՔՆԱԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ]

20 մարտի 1926 թ.

Երևան

Ծնված եմ Թուրքիայի Մամուրեթ-ուլ-Ազիզ վիլայեթի Մեզիրե քաղաքում 1893 թվին: Հայրս բուրժուա չինովնիկ էր: Նախնական կրթությունս ստացա Մեզիրե քաղաքի կենտրոնական վարժարանում: 1908 թվին անցա Եվրոպա և Ամերիկա, Ամերիկայում ստացա բարձրագույն կրթությունս գրականության, պատմության և ազատ արվեստների ֆակուլտետում (Ուիսքոնսին համալսարան): 1915 թվին Արխանգելսկով անցա Կովկաս և մասնակցեցի կամավորական շարժմանը: Հագիվ մի քանի ամիս մնացի կամավորական խմբերում՝ հիասթափվեցի և դուրս եկա: Թիֆլիսում ուրիշների հետ¹⁵ միասին հրատարակեցի «Հայաստան» անունով հակադաշնակցական օրաթերթը՝ մի տարի: 1920 թվին էլի անցա Եվրոպա և Ամերիկա և 1922 թվին վերադարձա Կովկաս՝ Հայաստան, Երևան: Երևանում պաշտոնավարել եմ Պետ. թատրոնում՝ իբրև քարտուղար, «Պայքար» պարբերականում՝ իբրև քարտուղար, Պետ. համալսարանում՝ իբրև քարտուղար, «Նոր Ակոս»-ում՝ իբրև քարտուղար, համալսարանի «Տեղեկագրում»՝ իբրև քարտուղար: Հրատարակել եմ Պոլսում, Ամերիկայում և Թիֆլիսում ու Երևանում ավելի քան 16 գրական աշխատություններ (վեպ, բանաստեղծություն և դրամա), պրոֆեսիայով և նախասիրությամբ դրամատուրգ եմ, Պետ. համալսարանում տալիս եմ անգլերեն լեզվի դասեր:

Վահան Թոթովենց

¹⁵ Փաստորեն, Թոթովենցը զգուշանում է այդ «ուրիշ»-ի՝ խորհրդային իշխանությունների համար ոչ ցանկալի դիտվող Անդրանիկ Օզանյանի, անունը հիշելուց: